ІСТОРІЯ ІСТОРІЇ

УДК 930(477)–057.4

О. М. Богдашина

ІСТОРИК ТА ВЛАДА: СЮЖЕТИ, МІРКУВАННЯ ТА ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

У статті на різноманітних прикладах з життя та творчості відомих європейських, українських та російських вчених розглядаються різні форми ставлення істориків до правлячого політичного режиму: від його активної підтримки до формальної лояльності до існуючої влади. Активна підтримка науковцями правлячого режиму виявлялася не лише у легітимізації держави та її політики, а й у підтасовці історичних фактів на користь влади. Формальна лояльність до існуючого політичного режиму часто супроводжувалася обережною його критикою.

Ключові слова: легітимізація держави, ідеологія, історичні праці.

Історична думка в усі часи у більшій чи меншій мірі слугувала одним з засобів легітимізації влади. Серед усіх можливих способів легітимації влади, які спрямовуються на найбільш оптимальне та ефективне досягнення суспільного визнання існуючої політичної влади та еліти, чільне місце займають історичні праці. Для підвищення легітимності влади, а отже формування позитивного ставлення до чинної влади більшості населення, а також визнання її правомірності світовим співтовариством в цілях встановлення офіційних і неофіційних відносин сама влада зверталася до послуг істориків. З іншого боку частина істориків, в тому числі з кар`єрних міркувань, активно возвеличувала правлячу владу та інтерпретувала на догоду останній минуле. Про складний взаємозв`язок радянської історіографії та більшовицької влади писали О. М. Дубровський [7] та інші сучасні дослідники [Наприклад: 3, 6, 16, 20]. Ми, у свою чергу, наведемо декілька прикладів з історії історичної думки у різних країнах за більш тривалий відрізок часу.

Історики слідом за Нестором оповідають вбивство князів Бориса та Гліба за наказом великого київського князя Святополка Окаянного у версії, вигідній переможцем у міжусобиці іншому зведеному брату –

© Богдашина О. М., 2016

Ярославу Мудрому. Хоча це вбивство на охоті, вочевидь, було більш вигідно Ярославу Володимировичу, який (звичайно) не організовував, але використав смерть братів для початку війни проти Святополка.

За часів абсолютизму найкраще роботу з історичної легітимації правлячої династії виконували саме придворні історіографи, які часто були непрофесійними істориками (серед найбільш відомих імен у Франції: драматург Ж. Б. Расін, філософ та письменник Вольтер; в Англії поет Джон Драйден, у Шотландії пастор Уільям Робертсон).

У Російській імперії придворні історіографи (Г. Ф. Міллер, князь М. М. Щербатов, М. М. Карамзін) не лише пояснювали історичне минуле з провладних позицій. Відомі й зворотні приклади – спроби істориків вплинути на владу. Так, наприклад, у 1811 р. М. М. Карамзін, який на той час займав офіційну посаду історіографа при імператорі Олександрі I, у своєму публіцистичному нарисі «Записка о древней и новой России в её политическом и гражданском отношениях» [10] намагався довести шкідливість реформ для Російської імперії. У іншому творі «О Польше, мнение русского гражданина» (1816 р.) [11, с. 3–20, 194–195] він розглядав Польщу як головну перешкоду на шляху досягнення Росією великодержавного становища.

За часів правління Миколи I, особливо після європейських революцій 1848–1849 рр., у Росії були прийняті урядові заходи щодо обмеження «вільнодумства» в університетах [Див. детальніше: 3, с. 82, 184 та ін.]. Звичайно, це вплинуло й на історіописання.

Від початку реформ Олександра II лише частина науковців виступали за збереження сильної самодержавної влади. М. Н. Петров, наприклад, публічно проголошував, що своєю величчю та могутністю Росія зобов'язана самодержавству, оскільки «государ, нарівні зі своїми підданими, служить своїй державі, добробут і щастя якої і є верховним інтересом государя, країни і народу» [21, с. 433]. Самодержавство він вважав для Росії «єдино-можливим» в умовах «розкиданості слов'яно-руського населення …та при вічній боротьбі його з …іноземцями» [22, с. 146]. В той же час монархічні переконання М. Н. Петрова поєднувалися з визнанням необхідності поступових реформ та запровадження політичних свобод [23, с. 52–53].

Більша частина істориків другої половини XIX ст. виступала за перетворення абсолютної монархії Романових у конституційну монархію. Остання вважалась найбільш ефективною формою державного устрою, особливо порівняно з республікою. Так,

М. М. Ковалевський вважав для багатьох держав кращою формою правління на зламі XIX–XX ст. саме конституційну монархію, в якій монарх виступає «верховним посередником між класами та захисником інтересів народних мас» [14, с. VII]. До завдань монархічної влади вчені відносили регулювання економічних, соціальних та інших відносин, що мало стати запорукою розвитку суспільства без революцій. Той же М. М. Ковалевський неодноразово у редагованій ним газеті «Страна» (1906 р.) та інших працях [Наприклад: 13, с. 237, 239–240, 249–252 та ін.] виступав за чіткий розподіл законодавчої та виконавчої гілок влади, за солідарну відповідальність міністерств перед парламентом, за секуляризацію влади, за загальнодоступну народну школу, навіть за народні референдуми та федеративний державний устрій.

Для розвитку української історіографії у Російській імперії склалися несприятливі суспільно-політичні умови у зв'язку із заборонами 1863 р. та 1876 р. публічного використання української мови. Тому переважна більшість праць істориків підросійської України до 1905 року була надрукована російською. З бібліотек Російської імперії вилучалися вже надруковані книги, які Цензурний комітет вважав радикальними [3, с. 82, 114–145 та ін.].

Окрім загальної цензури на творчість вчених впливала самоцензура. Університетські викладачі були водночас державними чиновниками, і це певною мірою також впливало на їх наукову діяльність. Поведінку науковців, як підкреслює С. І. Лиман, коригували «магія докторських та магістерських ступенів, бажані професорські звання, перспективи отримати за службу особисте, і навіть спадкове дворянство (для тих, хто його не мав)» [15, с. 51]. Характерно, що В. Б. Антонович пояснював «потрійну» лояльність професора австрійської історії Львівського університету І. І. Шараневича саме його службовим становищем [9, ф. 1, од. збер. 8093, арк. 3 зв.]. Сам І. І. Шараневич на II з'їзді польських істориків у Львові (1890 р.) назвав себе «щасливим», зазначаючи: «Я є польським науковим високопосадовцем і це становище цілком узгоджується з моїми переконаннями» [27, t. 2, s. 107] Такий пасаж є не стільки прикладом ввічливості, скільки проявом його внутрішніх переконань. Значна частина істориків XIX – початку XX ст., яка мала помірковані ліберально-реформаторські, демонструвала повну лояльність до влади. Типовим прикладом «подвійної» лояльності є творчість та культурно-просвітницька діяльність Д. І. Багалія, який зробив успішну кар'єру в імперії. Незважаючи на вивчення в основному

проблем української історії та культури, у творах професора та ректора Харківського університету до 1918 року чітко не простежується бажання довести на концептуальному рівні окремішність російського та українського історичних процесів [4, с. 93 та ін.].

У Росії небажання суспільствознавців займатися теоретичними питаннями обумовлювалося побоюванням бути звинуваченими у політичній неблагонадійності. Як згадував звільнений з Московського університету з цієї причини[1] М. М. Ковалевський, після запровадження університетського статуту 1884 р., що суттєво обмежив автономію вищої школи, багато університетських викладачів «старанно вилучали зі своїх лекцій все те, що не є простим викладом фактів» [Цит. по: 3, с. 66].

Примітно, що значна частина російських та польських вчених не сприймала історію України як історію окремого народу. С. О. Єфремов про це писав так: «Університети на Україні просто гребували наукою про рідний край, справляючи ту саму місію, якій все слугувало в централізованій Росії» [8, с. 4]. Подібна ситуація спостерігалася, наприклад, і в підавстрійській Буковині. Як згадував депутат австрійського парламенту О. Г. Барвінський, німецькомовний Чернівецький університет та інші «наукові інституції» «не могли виховати свідомої української інтелігенції, що полюбила би свій край і народ, і подбала про його культурний розвиток» [1, с. 107].

Невпорядкованість архівних фондів, негласна заборона займатися певною тематикою також стримували розвиток історичної науки у Російській імперії. Наприклад, М. В. Довнар-Запольський лише після початку першої буржуазно-демократичної революції отримав доступ до архівних документів про декабристів, зміг надрукувати ще за правління Романових три праці з цієї теми.

Практика «обслуговування» істориками правлячої династії значно послабилася у другій половині XIX ст. Дослідження минулого набули нового забарвлення у зв'язку з модернізаційними процесами та поширенням ідей позитивізму. Висловлювання Дж. Ст. Мілля та Г. Т. Бокля з т. зв. «жіночого питання», позитивне у цілому ставлення О. Конта до революцій, пропозиції Г. Спенсера та Дж. Ст. Мілля

[1] Інформатори повідомляли, що на заняттях М. М. Ковалевський обговорював зі студентами юридичного факультету Московського університету проблему захисту особистих прав громадян, аналізуючи британські закони, і критикував у зв'язку з цим російське законодавство [26, с. 388].

обмежити державне регулювання суспільного життя були вказівками для їх послідовників щодо ставлення до важливих суспільно-політичних проблем. Об'єктивно позитивістські ідеї, як відзначав Б. Г. Могильницький, приводили читачів до висновків, які теоретично обґрунтовували необхідність реформ [17, с. 182]. Д. І. Каченовський публічно критикував політику російського уряду, висловлювався за демократичні реформи: розширення виборчого права та місцевого самоврядування, проголошення політичної свободи й конституційну монархію на кшталт англійської [Див. детальніше: 3, с. 108–109 та ін.].

На думку Д. М. Петрушевського, суспільні ідеї за таких умов обов'язково набували громадського звучання: «Юридична, політична та будь-яка інша суспільна ідея лише в тих випадках може стати реальною суспільною силою, коли вона є живою формулою чи символом фактичних відносин, що вже склалися у даному суспільстві в тій чи іншій мірі; в протилежному випадку вона являє собою мертвий капітал…книжної вченості» [24, с. 97–98]. Серед тих теорій та проблем, важливість яких збільшувалася завдяки реаліям тогочасної дійсності, були еволюційна теорія, концепція безупинного лінійного прогресу, проблема нових форм державного управління, питання про роль общини, перспективи капіталістичного розвитку та інші [17, с. 181].

Історики-позитивісти надавали культове значення принципу об'єктивності наукових досліджень. Водночас, науковці другої половини XIX – початку XX ст. ніколи не заперечували соціальний характер історичної науки, лише пропонували звести до мінімуму вплив зовнішніх обставин на творчість ученого [Див. детальніше: 3, с. 293–300].

У радянський час становище істориків докорінно змінилося. У 1920-х рр. частково зберіглася стара (дореволюційна) історіографічна традиція та частково свобода творчості. Зі встановленням у 1929 р. тоталітарного режиму у формі культу особи Сталіна науковці перетворилися на «бійців ідеологічного (історичного) фронту». Марксизм був оголошений єдиним правильним вченням. З кінця 1920-х рр. цитування класиків марксизму мало обов'язковий (можна сказати, ритуальний) характер і передбачало формальне прийняття їх положень. Цитування класиків марксизму в радянські часи принципово відрізнялося від цитування творців позитивізму у дореволюційний період. Цитування О. Конта, Г. Спенсера, Д. С. Мілля було у першу чергу виявленням поваги до їх ідей, не підтриманих офіційно владою, а

також способом приєднатися до риторики позитивістського наративу. Випадки критичного цитування, особливо у 1860-х – 1870-х роках, були порівняно менш поширеними.

Більшовикам у 1930-х рр. вдалося створити особливу, притаманну для тоталітарних суспільств, масову історичну свідомість. У суспільній свідомості поширювалися уявлення про загрози для країни від чисельних зовнішніх і внутрішніх ворогів. Одним з внутрішніх, «добре замаскованих» ворогів для частини населення була дореволюційна інтелігенція дворянсько-буржуазного походження. В тому числі у радянському суспільстві 1920-х – на початку 1930-х рр. було поширене нігілістичне, часом образливе ставлення до університетської професури як до «ворожого елементу», позбавленого моральних якостей. Із кінця 1920-х років на теренах СРСР попередня історіографія піддавався жорсткій, у багатьох випадках необґрунтованій критиці, оскільки вивчення немарксистських теорій мало на меті довести помилковість підходів їх послідовників у поясненні різних суспільних проблем та «істинну» науковість лише теорії історичного матеріалізму. Не дозволялося (принаймні публічно) висловлюватися на користь відмінних від марксистського підходу інтерпретацій минулого. Вибіркове використання джерел та заідеологізований аналіз окремих історичних фактів, відмова від інших теорій, окрім т. зв. «марксизму-ленінізму», збіднювали історичні праці радянського часу [Див. детальніше: 2].

Вже у 1920-х рр. радянська влада почала безпосередньо втручатися у роботу істориків. О. П. Оглоблин про такі форми адміністративного втручання писав: «надоїдлива, дріб'язкова опіка й суровий партійний контроль, брутальне втручання офіційних комуністичних істориків, цензурні заборони, переслідування окремих українських вчених, мізерні кошти тощо» [18, с. 86]. З середини 1920-х років поступово обмежується трансляція не лише суспільно-політичної, а й суто наукової інформації. Так, майже не проводилися суто наукові конференції. З 1924 р. обмежувався доступ непартійних дослідників до архівних матеріалів, особливо з історії більшовицької партії [16, с. 38]. Листування через можливість перлюстрації перестало бути важливим каналом обміну науковою інформацією. Крім того, було обмежено спілкування з закордонними науковцями; а з 1929 р. отримання книг з-за кордону. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у ВУАН та різних ІНО організовувалися кампанії критики та самокритики. Обговорення

наукових доповідей з будь-якої тематики перетворювалось на політичні звинувачення. Відвідування таких зборів було обов'язковим для усіх співробітників даної установи. Окрім самобичування винуватця, передбачалися співдоповіді з критикою наукової продукції та виступи «бажаючих»; серед останніх обов'язково мали бути учні. Після публічного морального приниження винуватці ставали як правило безробітними [19, с. 30–33]. Політичні звинувачення загрожували не лише звільненням з роботи, а й у подальшому часто арештом здебільшого за статтею 54 Карного кодексу УРСР (антирадянська агітація та пропаганда).

Молоді історики фанатично боролися, не гребуючи ніякими засобами, проти «старої», «буржуазно-націоналістичної» історіографії. Саме історики-партійці були активними учасниками різноманітних чисток (керуючими та членами бригад по обслідуванню відділів інституту), диспутів (головуючими, співдоповідачами) тощо [Див. детальніше: 2, с. 90].

Після публікації листа Й. В. Сталіна у часописі № 6 за 1931 р. «Пролетарская революция», в якому прихильники документального пояснення історії більшовицької партії були оголошені «безнадійними бюрократами» та «архівними крисами» [25, с. 9], посилилися негативні тенденції у роботі наукових установ та вищих навчальних закладів. Наукова робота організовувалася за бригадним методом з розгортанням соціалістичного змагання та ударництва, з перевірками та взаємоперевірками бригад [5, ф. 37, од. зб. 477, 485]. Нові форми знецінювали внесок окремих науковців у дослідження обраної теми, робили неможливим обрати тему, далеку від політичного замовлення. Крім того, у бригадах легше було стежити за «чистотою» методології. Учений кінця 1920-х – 1930-х рр. не міг відійти у «внутрішню наукову ізоляцію», як це зробили деякі науковці 1960 – 1980-х рр. За таких умов політичні кон`юктурники з партійним квитком були краще захищені, ніж творчі люди, до того ж часом з не більшовицьким партійним минулим. Наступив «зірковий час» для молодих комуністів-аспірантів. Авторитетні науковці практично втратили свій вплив на роботу наукових і навчальних установ, в яких вони працювали.

Від арешту не врятовували жодні посади та регалії. Від арешту, як це зрозуміло на прикладі М. Є. Рєдіна [Див. детальніше: 2, с. 91], не рятували навіть власні доноси до ЦК КП(б)У і НКВС УСРР. Приводами для репресій ставали минула приналежність

до політичних партій (наприклад, В. О. Романовського – до партії російських кадетів, М. В. Горбаня, Я. О. Риженка – до української партії соціалістів-революціонерів, О. Г. Водолажченко, Н. Ю. Мірза-Авак`янц, М. Є. Слабченка – до українських соціал-демократів), збереження українофільських чи немарксистських (за термінологією того часу «буржуазно-націоналістичних», «контрреволюційних», «троцькістських») поглядів, звичайно, часом невмотивовані, доноси [Див. детальніше: 2, с. 91].

Атмосфера публічних політичних звинувачень, доносів, відсутність хоча би примарної свободи наукової творчості, руйнація старих моральних норм, ліквідація дореволюційної системи підготовки наукових кадрів – все це справило вкрай негативний вплив на розвиток радянської науки.

Можна виокремити найбільш негативні наслідки контролю державного апарату у СРСР для науки (не лише історичної):

1. Організація історичної науки та освіти у відповідності з урядовими директивами. Підготовка кадрів нових викладачів та учених як ідеологічних працівників правлячої партії.

2. Політичні переслідування інакомислячих (кампанії критики і самокритики кінця 1920-х – початку 1930-х рр.; арешти переважно у часи правління Й. В. Сталіна); звільнення з роботи; особисте втручання вищого партійного керівництва у наукові дискусії тощо.

3. Штучна ізоляція радянських істориків від світового наукового співтовариства (одиничні виїзди за кордон для роботи в архівах чи для участі у конференціях; боротьба з «безрідним космополітизмом» у 1947–1953 рр., з «підлабузництвом перед Заходом»).

4. Ідеологізація соціогуманітаристики найбільш яскраво проявлялася в організації «історичного фронту» для боротьби з буржуазними істориками; у кількісній перевазі революційної проблематики. Науковці слідом за теоретиками марксизму-ленінізму оголосили класову боротьбу головною рушійною силою суспільного розвитку. Спрощення теорії історичного процесу привело до визнання 5-членнної схеми суспільно-економічних формацій останнім словом науки.

5. Суттєвим негативним соціокультурним фактором розвитку радянської соціогуманітаристики стала цензура, а також самоцензура авторів. З 1950-х рр. посилюється «ухід» частини науковців в археологію та інші спеціальні історичні дисципліни, що давало більшу свободу творчості.

6. Обмежений (особливо за часів сталінізму) доступ до архівів та книгосховищ звужував джерельну базу багатьох досліджень.

7. Радянські науковці своїми працями часто міфологізували минуле. Так, за вказівкою сталінського керівництва у 1940-і рр. відбулося вибіркове возвеличення деяких історичних діячів (Олександра Невського, Дмитра Донського, Івана Грозного, К. Мініна та Д. Пожарського, Петра І). Головними досягненнями цих державних діячів оголошувалися боротьба з зовнішнім ворогом, у ряді випадків збереження державності та розширення кордонів держави. Суттєвому спотворенню минулого не лише у наукових працях, а й у масовій історичній свідомості сприяли історична романістика та кінематограф.

Все це призводило до зниження наукового рівня частини надрукованих праць, які подекуди сприймалися як фактологічний коментар до цитат з праць К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, постанов чергових партз'їздів.

Деяке послаблення диктату радянсько-партійних органів відбулося за часів т. зв. хрущовської відлиги та горбачовської перебудови. Отже, історичну науку радянського періоду можна схарактеризувати як репресовану науку і водночас як засіб репресій.

Після розпаду СРСР у незалежній Україні встановилася відносна свобода творчості. В той же неодноразово за каденцій різних президентів політичне керівництво країни намагалося використовувати ті чи інші наукові інституції, окремих учених для висвітлення у вигідному для правлячої еліти національної історії. З іншого боку, самі історики інколи висловлюють дуже радикальні погляди. Так, непродумана діяльність Українського інституту національної пам'яті з декомунізації посилює протистояння у суспільстві. До того ж політика уряду щодо науки (особливо академічної) останніх років, зокрема суттєве недофінансування цієї важливої галузі, призводить до зниження багатьох показників роботи наукових інституцій та виїзду частини учених за кордон.

Отже, підтримка істориками правлячого режиму ставала засобом легітимізації держави та її політики. Більшість істориків виконували та продовжують виконувати соціальне замовлення, яке може бути явним (як у радянський час) чи завуальованим (як тепер). Зворотний вплив на державні інституції залишається незначним та ситуативним. Між тим однією з головних цінностей для науковців була і залишається свобода творчості. Опозиційність (часто конструктивна) до будь-якого

політичного режиму притаманна значній частині наукової інтелігенції, яка є найбільш освіченою та гуманістично налаштованою частиною суспільства. Хотілося, щоб у процесі подальшої демократизації суспільства та вкорінення проєвропейських державницьких і культурних традицій тиск державних установ (у будь-якій формі) на діяльність установ та творчість окремих вчених гуманітарного профілю зменшувався. З іншого боку самі історики та інші гуманітарії мають більш активно захищати свободу своєї творчості та виявляти корпоративну солідарність.

1. *Барвінський О.* Історія української літератури. Ч. 2. Третя (народна) доба письменства / О. Барвінський. – Львів, 1921. – 429 с.
2. *Богдашина О. М.* Життєві стратегії істориків радянської України 1920 – 1930-х рр. / О. М. Богдашина // Харківський історіографічний збірник. – Х., 2012. – Вип. 11. – С. 80–94.
3. *Богдашина О. М.* Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті рр. XIX –20-ті рр. XX ст.) / О. М. Богдашина. –2-е вид., доп. та переробл. – Х., 2013. – 560 с.
4. *Богдашина О. М.* Слобідський літописець історії України Д. І. Багалій / О. М. Богдашина // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 88–112.
5. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України.
6. *Водотика С. Г.* «Соціальне замовлення» історичній науці УСРР (1920–1930-і рр.) / С. Г. Водотика // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 2001. – Вип. 4. – С. 194–207.
7. *Дубровский А. М.* Историк и власть : историческая наука в СССР и концепция истории феодальной России в контексте политики и идеологии (1930–1950-е гг.) / А. М. Дубровский. –Брянск, 2005. – 800 с.
8. *Єфремов С. О.* Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – К., 1995. –686 с.
9. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського Національної академії наук України.
10. *Карамзин Н. М.* Записка о древней и новой России в ее политическом и гражданском отношениях / Н. М. Карамзин. – М., 1991. – 127 с.
11. *Карамзин Н. М.* Неизданные сочинения и переписка/ Н. М. Карамзин. – СПб., 1862. – Ч. I. –VI, 240 с.

12. *Ковалевский М. М.* Очерки по истории политических учреждений в России: пер. под ред. Е. Смирнова / М. М. Ковалевский. – СПб., 1908. – 242 с.
13. *Ковалевский М. М.* Прогресс / М. М. Ковалевский // Вестник Европы. – 1912. –№ 2. – С. 225–260.
14. *Ковалевский М. М.* Происхождение современной демократии / М. М. Ковалевский. – М., 1895. – Т. 2. – IX, 570 с.
15. *Лиман С. И.* Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 –первая половина 1880-х гг.) / С. И. Лиман. – Х., 2009. – 688 с.
16. *Ляпіна О. В.* Політизація історичної науки та освіти в Україні в 20-х–30-х рр. XX ст. (на прикладі Київського інституту народної освіти) / О. В. Ляпіна // Історія та історіографія в Європі. – 2003. – Вип. 1–2. – С. 31–42.
17. *Могильницкий Б. Г.* У истоков социально-экономического направления в русской буржуазно-либеральной медиевистике / Б. Г. Могильницкий // Методологические и историографические вопросы исторической науки. – Томск, 1965. – Вып. 3. – С. 178–252. – (Труды Томского государственного университета. Серия историческая ; Т. 178).
18. *Оглоблин О.* Українська історична наука в 1920-х роках / О. Оглоблин // Український історик. – 2000. – №1–3. – С. 79–86.
19. *Оглоблин О.* Як большевики руйнували українську історичну науку/ О. Оглоблин // Український історик. – 2000. – №1–3. – С. 16–53.
20. *Очеретянко В. І.* Обмеження інтелектуальної свободи як один із засобів формування і функціонування тоталітарної системи в Україні (20-30-ті рр. XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. І. Очеретянко – Х., 2000. – 19 с.
21. *Петров М. Н.* Из всемирной истории: очерки / М. Н. Петров. – 2-е изд. – Х., 1882. – 440 с.
22. *Петров М. Н.* Лекции по всемирной истории. Т. 2. Ч. 1. История средних веков / М. Н. Петров. – СПб., 1906. – 150 с.
23. *Петров М. Н.* Новейшая национальная историография в Германии, Англии и Франции: сравнительный историко-библиографический. обзор / М. Н. Петров. – Х., 1861. – VII, 310 с.
24. *Петрушевский Д. М.* Очерки из истории средневекового общества и государства. Введение. Задачи и методы всеобщей истории / Д. М. Петрушевский // Научное слово. – 1904. – Кн. 3. – С. 78–115.

25. *Сталин И. В.* О некоторых вопросах истории большевизма / И. В. Сталин // Пролетарская революция. – 1931. – № 6. – С. 3–12.

26. *Чильяни Д.* Позитивистская учёность, педагогические устремления и либеральная политика в работах М. М. Ковалевского / Д. Чильяни // Власть и наука, ученые и власть: 1880 – начало 1920-х годов : материалы Международного научного коллоквиума / отв. ред. Н. Н. Смирнов. – СПб., 2003. – С. 379–401.

27. Pamiętnik Drugiego Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie. – Lwów, 1890–1891. – T. 1–2.

Богдашина Е. Н. Историк и власть: историографические сюжеты, размышления и предостережения

В статье на различных примерах из жизни и творчества известных европейских, украинских и российских ученых рассматриваются различные формы отношения историков к правящему политическому режиму: от его активной поддержки до формальной лояльности к существующей власти. Активная поддержка учеными правящего режима проявлялась не только в легитимизации государства и его политики, но и в подтасовке исторических фактов в пользу власти. Формальная лояльность к существующему политическому режиму часто сопровождалась осторожной его критикой.

Ключовые слова: легитимизация государства, идеология, исторические труды.

Bohdashyna O. The Historian and Power: Reflections and Warnings

The article on various examples from the life and works of famous European, Ukrainian and Russian scientists examines different attitudes of famous historians towards the ruling political regime: from its active support to formal loyalty to the current government. Active support of the regime by scientists was manifested not only in legitimizing the state and its policies, but also in known historical facts of fraud in favor of the government. Formal loyalty to the existing political regime often was accompanied by cautious criticism.

Keywords: legitimization of the state, ideology, historical works.

УДК 930(430)“17”

С. А. Ганус

ИНОЙ КАК ИНАКОВЫЙ В ПОСТРОЕНИЯХ НЕМЕЦКОЙ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ МЫСЛИ XVIII в.

Статья поясняет особенности немецкой исторической мысли эпохи Просвещения в осмыслении ею категории «иного». Расширение пределов познаваемого мира в XVIII веке поставило этот вопрос на повестку дня как весьма актуальный. «Иной» представлялся как «инаковый», а не как совершенно «чужой». Не наблюдалось реакции отторжения, агрессивного непонимания и отрицания. Это выражало заметную гуманистическую составляющую немецкой просветительской историософии, стремящейся к положительному, наполненному конкретикой познанию многообразия мира, специфики индивидов и их общностей за пределами Западной Европы.

Ключевые слова: немецкая историография, Просвещение, гуманистические ценности, толерантность, образы восприятия, Восточная Европа.

Острые вызовы современности, связанные с недостаточно контролируемым вторжением инонационального/иноконфессионального, причем плохо управляемого, элемента в спокойное и пресыщенное благами цивилизации западноевропейское пространство обострило дискуссии по вопросу о допустимых пределах толерантности, которая априори считается одним из высших достижений длительной исторической эволюции, результатом усилий по гуманизации мировосприятия, и сознательного стремления к гармонизации общественных отношений, выработке механизмов защиты прав индивидов и человеческих общностей. Призывы к соблюдению непреходящей ценности толерантного отношения к иному, подобно заклинаниям жрецов экзотических культов, ежедневно звучат из уст политиков, экспертов, религиозных деятелей и представителей культуры.

Хотя одновременно наблюдается усиление позиций и влияния представителей противоположной точки зрения, которая исходит из необходимости создания достаточно эффективных преград и средств защиты от неконтролируемой миграции, угрожающей размыванием

© Ганус С. А., 2016